

УДК 37.036:504

**ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ**

Бережок В. Ю.

У статті розглядаються питання взаємозв'язку екологічного та естетичного виховання молоді у працях вітчизняних та зарубіжних педагогів.

Ключові слова: екологічне виховання, естетичне виховання, екологічна свідомість, екологічна культура, естетична культура.

В статье рассматриваются вопросы взаимосвязи экологического и эстетического воспитания молодежи в работах отечественных и зарубежных педагогов.

Ключевые слова: экологическое воспитание, эстетическое воспитание, экологическое сознание, экологическая культура, эстетическая культура.

The author considers questions of interrelationship of ecological and aesthetic education of youth in the works of Ukrainian and foreign educators.

Key words: ecological education, aesthetic education, ecological con-sciousness, ecological culture, aesthetic culture.

Проблеми естетичного ставлення до природи все активніше піднімаються філософами, культурологами, екологами, педагогами. Адже сучасна екологічна криза є свідченням кризи духовної, моральної. Уміння відчувати красу природи й бажання її захищати – важливі якості сучасної екологічно грамотної людини. В історії педагогіки в різні історичні періоди поступово склалася система поглядів на культуру взаємин людини з природою, гармонію взаємодії з нею. У вітчизняній та зарубіжній літературі досить поширеним є термін "освіта в галузі навколишнього середовища", що включає еколого-естетичну освіту та виховання. Її змістом є свідомий і планомірний неперервний процес оволодіння людиною знань про природне середовище протягом усього життя, метою якого є усвідомлення основних характеристик середовища життя, ставлення до природи, на основі чого людина прагне до збереження й покращення її з метою забезпечення існування людського роду нині і в майбутньому.

Аналіз наукової літератури показує, що за останні роки зросла увага до проблем теорії і практики еколого-естетичного виховання як найважливішого засобу формування ставлення до дійсності, засобу формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості. Питання екологічної освіти та виховання дедалі більше висвітлюють у наукових дослідженнях і працях вітчизняні та зарубіжні педагоги і психологи, а саме: Е. В. Гірусов, С. Д. Дерябо, А. М. Захлєвний, І. А. Зязюн, В. С. Крисаченко, Л. Б. Лук'янова, Н. А. Негруца, Т. С. Нінова, Г. П. Пустовіт, І. Т. Суравєгіна, М. С. Швед, В. А. Ясвін та ін. [1]. Творцями змістовних систем естетичного виховання молоді були А. Макаренко, В. Сухомлинський. Формуванню естетичного виховання та культури особистості в шкільному віці приділяли увагу Л. Акулова, О. Алавідзе, Н. Бутенко, Д. Джола, І. Зязюн, Л. Коваль, А. Комарова, В. Корнієнко, Н. Крилова, Ю. Крупник, Є. Лановенко, Ю. Поршнева, І. Регейло, Л. Столович, М. Тофтул, Г. Хуровшілі та ін. Вони зазначали, що краса природи створює у дитини особливі емоційно-психічні стани, породжує інтерес до життя, загострює допитливість, розвиває мислення, пам'ять, волю та інші психічні процеси. Видатні педагоги неодноразово звертали увагу, що естетика природи справляє потужний виховний вплив на формування моральних якостей особистості (Д. М. Кавтарадзе, В. Б. Калінін, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Б. Е. Райков, М. А. Рибнікова, О. П. Сидельківський, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, В. А. Ясвін та ін.) [6, 10–11, 14].

Сучасні проблеми взаємодії суспільства й природи поставили ряд нових завдань перед школою. Необхідно реально допомогти так підготувати покоління, яке навчається в школі, щоб подолати наслідки негативних впливів на навколишнє середовище й оптимізувати їх надалі [11].

У педагогіці нового часу розглядається принцип природовідповідності виховання. Тут, насамперед, необхідно вказати на педагогічні концепції Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, І.-Г. Песталоцці, А. Дістервега й К. Д. Ушинського. Педагоги акцентували увагу на вихованні у дітей "почуття природи" як відчуття її облагороджуючого впливу на людину [3, 7].

Родоначальником екологічної освіти і виховання є А. Дістервег, який вважав, що природа є суттєвою складовою справжньої освіти, засобом морального і інтелектуального виховання. "Знати природу, – стверджував А. Дістервег, – це не тільки її загальне відчуття, але й знання її фактів і законів" [4]. На основі взаємозв'язку природного й соціокультурного оточення, в навчанні й вихованні дитини формується справді цілісний світогляд, що має одночасно глибоку естетичну й екологічну спрямованість [10].

На думку Я. А. Коменського, правильне виховання в усьому повинне погоджуватися із природою, тому "точний порядок школи треба запозичити від природи" шляхом спостережень "над тими процесами, які всюди проявляє природа у своїх діях" [9]. Педагог побудував процес навчання на тому положенні, що людина є часткою природи і повністю підкоряється її законам [7].

Основоположник педагогічної науки Ж.-Ж. Руссо пропонував активно використовувати: екскурсії в природу, в сполученні з евристичними бесідами; спостереження за її явищами й процесами, за господарською діяльністю людини; працю в природі, в тому числі, при акцентуванні уваги на дбайливому, розумному відношенні до навколишнього середовища. "Зробіть вашу дитину уважною до явищ природи, і ви скоріше зробите її допитливою...", – говорив Ж.-Ж. Руссо [9]. Він у праці "Еміль" уперше сформулював концепцію "природного" виховання, яке передбачало природовідповідне, тобто урахування віку дитини, формування її на лоні природи, підкреслюючи вирішальне значення природи як виховного фактору [10].

Цікавими є міркування Джона Локка про естетизацію пришкольного природного середовища. Ідеї "природного виховання" знайшли підтримку й розвиток у теорії елементарної освіти І.-Г. Песталоцці. Відповідно до його теорії, у явищах світу (процес пізнання якого означає поступовий рух від простого до складного, який завершується побудовою цілісної картини дійсності), у тому числі, в природних об'єктах, варто виділяти найпростіші, природні першоелементи, що характеризують їхню гармонійну сутність.

Великий вітчизняний педагог К. Д. Ушинський величезну увагу в процесі навчання й виховання дітей приділяв дійсному сприйнятті краси природи, що виховує душу. "Зовите мене варваром в педагогіке, но я вынес из впечатлений моей жизни глубокое убеждение, что прекрасный ландшафт имеет такое огромное воспитательное влияние на развитие молодой души, с которым трудно соперничать влиянию педагога; что день, проведенный ребенком среди рощи и полей, когда его головой овладевает какой-то упоительный туман, в теплой влаге которого раскрываются все его молодое сердце для того, чтобы беззаботно и бессознательно впитывать в себя мысли... потоком льющися из природы, что такой день стоит многих недель, проведенных на школьной скамье" [17].

Значний внесок у розвиток ідей естетико-екологічного виховання вніс С. Т. Шацький своїми експериментами в трудовій колонії "Бадьоре життя" (1911–1917 рр.). Багато уваги С. Т. Шацький приділяв питанням естетичного виховання, розробивши розгорнуту систему залучення дітей до світу прекрасного – музики, образотворчого мистецтва, драматургії. Враження про прекрасне входять у загальну структуру світогляду, регулюють склад компонентів образу світу у свідомості людини, у тому числі із природи [9].

Багато елементів естетико-екологічного виховання присутні в практиці роботи установ, керованих А. С. Макаренком. Головна мета в цьому питанні виражена такими словами: "Бити на красу означає бити напевно", оскільки прагнення до краси міцно закладене природою в кожній людині. Це кращий важіль, яким можна повернути людину до культури. Естетичне в природі не тільки доцільне, корисне в

гуманітарно-прикладному значенні, але необхідне для гармонійного розвитку колективу. Виховання "почуття краси" можливе лише в контексті загального естетичного розвитку особистості [8].

Естетико-екологічне виховання у В. О. Сухомлинського не зводиться ні до властиво екологічного, ні до естетичного виховання засобами природи. Це виховання не є сумою окремих напрямків. Єдність екологічного й естетичного дає нову якість – ноосферне виховання, головне завдання якого – вводити естетичні багатства навколишнього світу в духовне життя дітей, зробити ці багатства однією з найглибших потреб особистості [16]. Розроблені педагогом методики естетичного виховання природою дають змогу правильно розуміти її, радуватися нею. Для цього необхідно вміти бачити ціле: будь-який предмет у його завершеності та зв'язках з іншими предметами, явище – у єдності всіх його ознак. У такий спосіб естетичне пізнання природи є особливим засобом її цілісного сприйняття [9]. Те, що свідоме естетичне ставлення до навколишнього середовища формується в учнів у процесі його поліпшення своєю працею, писав у своїх творах В. Сухомлинський. Він проводив "уроки мислення на природі" та писав: "Виховує кожна хвилинка життя, кожен куточок землі, кожна людина, з якою особистість, що формується, інколи стикається ніби випадково, мимохідь... Обговорювати багатогранні виховні вимоги навколишнього світу – в цьому і полягає організаційна, виховна роль школи, педагога" [15].

Як відзначав В. О. Сухомлинський, природа сама собою не виховує. Виховувати може тільки активна взаємодія людини з природою. Взаємодія з природою здатна вирішувати не тільки педагогічні завдання, затверджуючи гуманістичні цінності й ідеали, але й медико-терапевтичні проблеми, знімаючи психофізіологічну напруженість і відновлюючи психічну рівновагу [9].

Проблему дбайливого ставлення до природи розглядав у колі народного виховання І. Деркачов. "Надзвичайно актуальним є його розуміння значимості природи як умови і джерела духовно-естетичного виховання особистості, спрямованого на формування у дітей розвиненої естетичної свідомості, художнього смаку, здатності сприймати, ворити і цінувати в природі прекрасне, поводитися культурно, гечно і гідно, з урахуванням природних наслідків" [11].

Дослідник Є. Силко вказує, що потрібно, щоб учні безпосередньо спілкувалися з природою, опановували навички правильної поведінки в оточуючому середовищі, поєднували навчальну, трудову, громадську діяльність, пов'язані з благоустроєм довкілля [13]. Навчившись спостерігати за красою навколишнього середовища в процесі праці і усвідомивши можливість творити з його допомогою красу навколо себе, учень інакше сприймає навколишнє середовище.

Вчений В. Борейко щодо оцінки краси природи, пише: "Якщо почуття приємного від чудової квітки доступне багатьом, вимагає певної культурної бази, а краса дикої природи видима не всім, то не кожен може пізнати її самоцінність. Але вона об'єктивна та існує в природі так само самостійно, як запах чи звук" [13]. Дослідник оригінально аналізує деякі помилкові погляди, що мають місце щодо оцінки природи (краса природи існує виключно для задоволення людини; краса, створена людиною, може бути вище краси дикої природи; дика природа все одно буде підкорена людиною, і не слід жаліти її красу; краса існує не в природі, а в свідомості людини; для того, щоб захищати природну красу, її треба бачити; критеріїв краси природи не існує; краса природи – це питання персональних переваг, що не має користі для людини).

Відомий педагог П. Каптерев, аналізуючи формування естетичної мотивації, вказував, що "естетичне почуття саме по собі не має ніяких моральних елементів, воно складає окрему від моральності галузь, незалежно від неї, може не узгоджуватись, а може мати протиріччя... Естетичне почуття, за самою своєю природою, за своєю сутністю – егоїстичне почуття..." [15]. Естетичне почуття тоді є природоохоронним, коли воно сприяє охороні природи заради неї самої, а не для використання для власних цілей.

Ще у 1917 році російський педагог М. А. Рибникова встановила, що в дітей "пора пробудження почуттів природи, естетичного сприйняття миру – це пора в 12–13 років". Вона вважала, що потрібно вчити дітей знаходити красу не тільки в самій природі, але й у її художньому зображенні.

Більш 70 років тому російський педагог Я. А. Влядих писав, що, на жаль, "у побудові шкільного курсу ... немає місця для виховання того "почуття природи", про який говорять філософи й поети". Вчений вважав, що цей пробіл можна заповнити лише об'єднаними зусиллями викладачів біології, історії, літератури, живопису й музики.

На думку сучасного американського екофілософа Ю. Харгроува, людство повинно зберігати як природну, так і пов'язану з мистецтвом красу, тому що їх втрата є втратою загального добра у світі [1].

Відомий учений-психолог С. Л. Рубінштейн торкається взаємообумовленості прекрасного і його віддзеркалення людиною: "... прекрасна природа, а не лише переживання, сприйняття людини. Це не її власна об'єктивна властивість, але це якість, яка характеризує природу в певній системі зв'язків і стосунків, тій, в яку включена людина" [12].

Та все ж спочатку – це "здатність бачити естетичне, прекрасне в природі, чутливість до нього" [12]. Без розвинутої здатності естетично-етичного сприйняття неможливе цілісне уявлення і сутнісне пізнання природного об'єкта, явища як естетичного, характерного, досконалого у своєму роді. Відсутність здатності естетичного бачення природних об'єктів позначається на неповноцінності екологічної свідомості особи [2].

Аналіз філософських, психолого-педагогічних, еколого-естетичних, культурологічних наукових джерел дозволив визначити взаємозв'язок екологічного та естетичного виховання, що являють собою педагогічну систему, що має мету, завдання, етапи, педагогічні умови і спрямована на досягнення кінцевого результату – формування вмінь і навичок природовідповідної діяльності, поведінки, здатності зберігати і перетворювати навколишнє середовище за законами екологічної та естетичної культури. Краса має позитивний вплив на людину, і тільки тоді естетичне стає на захист природи, коли краса стає цінністю природи сама по собі, а не як засіб користування у власних цілях. Виховний процес матиме успіх тільки тоді, коли екологічна естетика й екологічна етика в поєднанні будуть впливати на світогляд людини.

Література

1. Борейко В. Є. Екологічна естетика : метод. посіб. для вчителів / В. Є. Борейко, Н. А. Пустовіт. – К. : Логос, 2012. – 72 с.
2. Вильсон Р. Экологическое образование в неразрывной связи с общим воспитанием детей с раннего возраста / Р. Вильсон // Играя, обучаемся. – 1999. – Вып. 1. – С. 126–128.
3. Дидактика средней школы / под ред. М. Н. Скаткина. – М. : Просвещение, 1982. – С. 16–18.
4. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег ; сост. В. А. Ротенберг. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
5. Козацька Т. Ю. Формування екологічного мислення підлітків засобами гри в навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу [Електронний ресурс] / Т. Ю. Козацька. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-ekologicheskogo-myshleniya-podrostkov-sredstvami-igry-v-uchebno-vospitatelnom-protseste-obscheobrazovatelno>. – Назва з екрана.
6. Колесник Ю. Л. Проблеми морально-екологічного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів / Ю. Л. Колесник // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Інститут духовного розвитку людини ; гол. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля. – 2010. – Вип. 5(40). – С. 111–121.
7. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Изб. пед. соч. : в 2 т. – М. : 1982. Т. 1. – 1982. – С. 242–320.
8. Котенєва І. С. А. С. Макаренко про естетико-екологічне виховання молоді / І. С. Котенєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 7. – Ч. I. – С. 133–138.
9. Котенєва І. С. Розвиток ідей естетико-екологічного навчання та виховання в історії педагогіки [Електронний ресурс] / І. С. Котенєва. – Режим доступу: <http://uk.xlibx.com/4istoriya/2400-1-is-kot-n-va-luganskiy-nacionalniy-pedagogichniy-universitet-imeni-tarasa-shevchenka-rozvitok-idey-estetiko-eko>. php. – Назва з екрана.

10. Котлярчук Г. Й. Формування естетичного ставлення до природи як необхідна складова екологічного виховання / Г. Й. Котлярчук // Педагогічний дискурс. – 2012. – Вип. 11. – С. 141–145.
11. Котлярчук Г. Й. Взаємозв'язок естетичного і екологічного виховання як необхідна складова всебічного розвитку особистості / Г. Й. Котлярчук // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 9. – С. 181–186.
12. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн // В кн. : Проблемы общей психологии. – М., 1976. – 416 с.
13. Силко Є. М. Ідея єдності людини і природи як основа екологічного виховання школярів / Є. М. Силко // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – К., 2009. – № 3 (64). – С. 42–46.
14. Сорочинська О. А. Організація позакласної еколого-натуралістичної роботи учнів основної школи / О. А. Сорочинська // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – Вип. 66. – Педагогічні науки. – С. 189–193.
15. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Народное образование. – 1967. – № 12. – С. 40–43.
16. Сухомлинский В. А. Школа и природа / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. – 1970. – № 5. – С. 42–43.
17. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1972.
Т. 2. – 1972. – 482 с.